

Gizli Celse Zabıtları'na Göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Barış Anlaşması ile İlgili Tartışmalar

Mehmet EVSİLE*

Özet

Lozan Barış Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bugünkü varlığının temelini teşkil etmektedir. Ancak yürürlüğe girdiği 1923 yılından bugüne kadar geçen 87 yıl içerisinde çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Tartışmaların genellikle ya hep ya hiç mantığına dayanan siyasî ve ideolojik amaçlı olduğu görülmektedir. Konuya akademik ve diplomatik açıdan bakıldığında, 1648 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar geçen, üç yüzyıla yaklaşan bir dönemde diplomasi, güç dengesi ve uluslararası hukuk gibi kavramların ön plâna çıktığı görülmektedir. İşte Lozan Barış Anlaşması'na yukarıda verilen iki farklı açıdan bakıldığında, tartışmaların kaynağının ne olduğu anlaşılabilir gibi; mevcut değerlendirme kalıplarının korunması halinde, daha uzun müddet devam edeceği de söylenebilir. Günümüze yansıyan sonuçları açısından yapılacak değerlendirmeler de bu tartışmalara yeni boyutlar kazandırabilir. Diplomatik kalıpların dışında, günlük hayatı ilgilendiren ayrıntılarda da düzenlemeler yapmış olmakla Lozan Barış Anlaşması, ilgili olduğu konular gündeme geldikçe tartışma konusu olmaya devam edecektir. Boğazlar rejimi, Hatay'ın anavatana katılması gibi konularda, sonradan Türkiye'nin menfaatlerine düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Musul ve Kuzey Irak bölgelerinden kaynaklanan problemler, genel af kapsamının dışında kalanlar, yabancı uyrukluların vergilendirilmesi, Türk Hava Kurumu'nun finansman kaynakları ve diğerleri gibi konular gündeme geldikçe Lozan Barış Anlaşması, artıları ve eksileri ile tartışılmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Anlaşması, Musul Meselesi, Boğazlar Rejimi, Yüzellilikler Listesi, Türk Hava Kurumu'nun Mali Finansmanı.

Turkish Grand National Assembly of Confidential in Accordance With the Memorandum Cels Lausanne Peace Agreement Relating to the Discussion Games

Abstract

Lausanne Peace Treaty, the Republic of Turkey is the basis of the presence of State today. However, so far from the entry into force in 1923

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih ABD Öğretim Üyesi
e-mail : mevsile@omu.edu.tr.

within the last 87 years has been the subject of various discussions. Usually all-or-nothing logic of discussions based on the political and ideological purposes is observed. Subject to the academic and diplomatic perspective, diplomacy, and international law concepts such as balance of power that can be seen out front of the back seat. Diplomatic molds, except in the details concerning daily life but also made arrangements for the Lausanne Peace Agreement, the related issues as they come on the agenda will continue to be a topic of discussion. Regime of the Straits of Hatay on issues such as homeland to join later arrangements were made to Turkey's interests. However, Mosul and northern Iraq, the region arising from the problems, the scope of amnesty outside, foreign nationals of taxation, the Turkish Aeronautical Association funding sources and other issues such as come into question as the Lausanne Peace Agreement, the pros and cons to be discussed with will continue.

Keywords: Lausanne Peace Agreement, Mosul Question, Regime of the Straits, Yüzellilikler List, Financial Financing of the Turkish Aeronautical Association.

Giriş

Lozan Barış Anlaşması, yürürlüğe girdiği 1923 yılından bugüne kadar geçen 87 yıl içerisinde çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Tartışmaların genellikle ya hep ya hiç mantığına dayanan siyasî ve ideolojik amaçlı olduğu görülmektedir.

Konuya akademik ve diplomatik açıdan bakıldığında, tarihî geçmişten kaynaklanan başka bir tablonun ortaya çıktığı görülür. Özellikle Avrupa tarihinde Vestfalya Barış Anlaşması'nın imzalandığı 1648 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar geçen, üç yüzyıla yaklaşan bir dönemde diplomasi, güç dengesi ve uluslararası hukuk gibi kavramların ön plâna çıktığı görülmektedir. Bu dönemde dış politikanın aktörleri olarak görülen “egemen ulus devletler”in, varlıklarını sürdürmek için gerekli tedbirleri aldıkları ve buna uygun davranış biçimleri geliştirdikleri bilinmektedir¹.

İşte Lozan Barış Anlaşması'na yukardaki paragraflarda verilen farklı iki açıdan bakıldığında, tartışmaların kaynağının ne olduğu anlaşılabilceği gibi; mevcut değerlendirme kalıplarının korunması halinde, daha uzun müddet devam edeceği de söylenebilir. Günümüze yansıyan sonuçları açısından yapılacak değerlendirmeler de bu tartışmalara yeni boyutlar kazandırabilir.

Tarihî geçmişe ışık tutabilmek için, anlaşmanın imzalandığı dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yapılan tartışmaları hatırlatmak faydalı olacaktır.

¹ Mehmet GÖNLÜBOL; *Uluslararası Politika*, Ankara, 1993 (4.Baskı), s.4.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları'ndan taradığımız bilgileri kullandık. Konu ile ilgili pek çok kaynak ve araştırma eser bulunmaktadır. Konumuzu ve çalışmamızı sınırlandırmak için, diğer kaynaklara fazla dokunmadan Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları'ndaki bilgilerle yetindik. Bir taraftan da Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları'nın bir tarih kaynağı olarak önemine vurgu yapmak istedik.

1- Lozan Görüşmeleri Esnasında Yapılan Tartışmalar

Bekir Sami Bey'in Londra görüşmeleri sırasında Fransa ve İtalya ile yaptığı anlaşmalarla İtilâf Devletleri ile ilk diplomatik temas sağlanmış; ancak bu anlaşmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmamıştır.

Yunan askerlerinin İzmir'den çıkartılmasından sonra 28 Eylül 1922'de İzmir'de Fransa Dışişleri bakanlığı temsilcisi Franklen Bouillon'la yapılan görüşme ile ikinci diplomasi safhası başlamıştır. Daha sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Konferansı hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde özel oturumlar yapılmıştır. Lozan Konferansına gidecek delegeler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2 Kasım 1922 tarihinde tesbit edilmiş; bu konuda ilk bilgiler 25 Aralık 1922 tarihinden itibaren meclis oturumlarında ele alınmaya başlamış ise de mütareke ve barış konferansının içeriğinde bulunan korular, daha 23 Eylül 1922 tarihinden itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda gündeme gelmiştir. İşte bu hususlar 23 Eylül 1922-6 Mart 1923 tarihleri arasında toplam ondokuz defa Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında doğrudan veya dolaylı görüşmeler şeklinde gündeme gelmiş ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

a-Boğazlarla İlgili Tartışmalar

Lozan Konferansında yapılan görüşmelerin sonuçları ve Türkiye'ye verilen barış projesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Tartışmalara sebep olan konulardan biri, boğazların "fiilî ve daimî serbestisi" sağlanırsa, İstanbul'un Türkiye'ye verileceği²; diğeri de, "Musul verilirse sulh olurmuş" şeklindeki propaganda faaliyetleridir³.

Boğazların açılması konusu, çok daha önce gündeme gelmiştir. Müttefiklerin 26 Mart 1922 tarihinde Türkiye'ye verdikleri bir barış teklifinde, bir Türk'ün başkanlığında, boğazlardan gerçekleşen ticaretten istifade eden ülkelerin de temsilcilerinin katılımıyla kurulacak uluslararası bir komisyonun nezareti altında boğazların ticaret gemilerine açılması ümidi dile getirilmiştir⁴. Eski Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'nin müsteşarıyla yapılan bir görüşmeden sonra Dışişleri Bakanı Yusuf Kemâl Bey de 4 Nisan 1922'de

² Dr. Rıza NUR (Sinop); 23.9.1922, 1922 (TBMM), **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası

Yayımları, Ankara, 1985, Cilt:3, s. 815.

³ Yasin Bey (Gaziantep); 28.1.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s.1258.

⁴ 30. 3. 1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 166.

İstanbul'un güvenliğinin sağlanması şartıyla boğazlardaki uluslararası nakliyatı serbest tuttuklarını, boğazların uluslararası statüsü hakkında Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin de söz sahibi olmaları gerektiğini anlattığını söylemiştir⁵. 23 Eylül 1922 tarihinde Dışişleri Bakan Vekili Rıza Nur, meclisteki konuşmasında, Fransız yetkililerle yaptığı temaslarda, Türkiye'nin boğazların serbestisi prensibine sadık kalacağını belirttiğini ifade etmiştir. Rıza Nur, aynı konuşmasında İtalya'nın da boğazlar konusunda diğer ülkelerle aynı görüşte olduğunu, boğazların serbestisine Türkiye'nin en fazla taraftar olan ülke olduğunu vurgulamıştır. Ancak bunun karşılığında Trakya'nın ve İstanbul'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslim edilmesi gerektiğini de ifade etmiştir⁶. Bundan dört gün sonra da Başkomutan Mustafa Kemâl, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a verdiği bir cevapta, "Türk milletinin boğazların serbestisine riayeti daima ilân etmiş olduğunu" ifade etmiştir. Son olarak da Dışişleri bakanı Yusuf Kemâl Bey, 4 Ekim 1922 tarihinde, İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin sağlanması şartıyla boğazların serbestisi ve azınlıklarının haklarının Türkiye tarafından kabul edileceğini net bir şekilde beyan ederek bu konudaki açıklamalara son noktayı koymuştur⁷.

Hükümet üyelerinin açıklamaları, muhalif üyelerin tepkisini çekmekte geç kalmamıştır. 4 Ekim 1922 tarihindeki oturumda söz alan Mersin milletvekili Selâhattin Bey, Türkiye'nin boğazların sahibi ve maliki olduğunu, ancak bugün buraların dünyaya ait bir mal olarak addedildiğini ifade ederek uluslararası komisyon fikrini tenkit etmiştir⁸.

Ancak bütün eleştirilere rağmen, boğazlar konusunda hükümet üyelerinin ifade ettikleri şekilde bir politika tesbit edildiği anlaşılıyor. Nitekim Lozan'daki heyetten gelen ilk bilgilerin görüşüldüğü 25 Aralık 1922 tarihli bir oturumda İsmail Suphi Bey, boğazlar hakkında yapılan anlaşmaların Türkiye aleyhine olduğu fikrini tekrar etmiştir⁹.

1 Ocak 1923 tarihli oturumda ise, Trabzon milletvekili Hasan Bey, Türkiye'nin boğazları dünya ticaretine açık bulundurmaya Misak-ı Millî ile taahhüt etmiş olduğunu ifade ederek konuyu başka bir noktaya taşımıştır¹⁰.

b-Musul İle İlgili Tartışmalar

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalara sebep olan bir konu da Musul¹¹ olmuştur. Musul ile ilgili tartışmalar, daha 22 Temmuz 1922 tarihinde başlamış; Elcezire Cephesi eski komutanı Nihat Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan bir yazısında (savunma yazısı) dünya harbinin sona erdiği günlerde Musul vilâyetinin Anadolu'dan daha sağlam ve hükümete daha sıkı bir şekilde bağlı olduğu, Faysal hükümetine tâbi olmayı ve İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili tekliflerini

⁵ Yusuf Kemâl Bey (Hariciye Vekili), 4.4. 1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s.174.

⁶ Rıza Nur (Hariciye Vekâleti Vekili), 23.9.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 813-818.

⁷ Yusuf Kemâl Bey (Hariciye Vekili), 4.10. 1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 861.

⁸ Selâhattin Bey (Mersin), 4.10.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 867.

⁹ İsmail Suphi Bey (Burdur), 25.12.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1155.

¹⁰ Hasan Bey (Trabzon), 1.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1172.

¹¹ İngiltere'nin Ağustos 1921 tarihinde Irak Kralı olarak tahta oturttuğu Faysal bin Hüseyin.

reddettiği ifade edilmiştir¹². Rize milletvekili Necati Bey, 25 Aralık 1922 tarihli bir oturumda, Musul ile ilgili isteklerin Mudanya Mütarekesinde tesbit edilen esaslardan daha geri bir durum olduğunu; bu durumu anlamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir¹³. 1 Ocak 1923 tarihli bir oturumda Trabzon milletvekili Hasan Bey tarafından, tarihî, siyasî, ırkî, iktisadî ve daha birçok sebep ve deliller dikkate alındığında Musul'un Irak'ın bir parçası olduğu ve Irak'la beraber kalması gerektiği tezi işlenmiştir¹⁴. 25 Ocak 1923 tarihli oturumda Musul'un İngilizler tarafından Milletler Cemiyeti'ne havale edilmek istendiğinin anlaşılmasından sonra¹⁵, 28 Ocak 1923 tarihli oturumda Başbakan Hüseyin Rauf Bey, böyle bir şeyin Musul'un geleceğini tehlikeye atmak olacağını; hükümetin misak-ı millîden geriye adım atmak yetkisine sahip olmadığını ifade etmiştir¹⁶. Aynı oturumda söz alan Rize milletvekili Abidin Bey, Musul'un Anadolu için bir hayat noktası olduğunu, Musul'dan bir karış toprak giderse Anadolu'nun tehlikeye gireceğini söylemiştir¹⁷.

Musul'u elde tutabilmek için gerekirse askerî harekât yapmak üzere asker toplanması, uçak ve benzin tedariki gibi hazırlıkların olup olmadığı şeklindeki bir soruya¹⁸ karşılık olarak Başbakan Rauf Bey, İngiliz tayyarelerine, maddî vasıtalarına ve diğer silâhlara karşı malzeme tedarik ederek harp etmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iktidarı dahilinde olmadığını ifade etmiştir¹⁹. Bundan üç hafta sonra da Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 21 Şubat 1923 günü yapılan bir oturumda, Musul meselesinin, anlaşmanın imzasından sonra bir sene içinde çözülmek üzere ileriye atıldığını ifade etmiştir²⁰.

Tartışmalar bundan sonra da artarak devam etmiştir. Musul'u Milletler Cemiyeti'ne havale etmenin İngiltere'ye bırakmak anlamına geldiği vurgulanmıştır²¹. 4 Mart 1923 tarihli oturumda Diyarbakır milletvekili Zülfi Bey, Musul'un siyasî ve iktisadî istiklâl meselesi olduğunu; Doğu Anadolu için de önemli bir mevki olduğunu ifade etmiştir²². 6 Mart 1923 tarihinde de Erzurum milletvekili M. Durak Bey tarafından Musul'da bir Kürdistan hükümeti teşekkül ettiği iddia edilmiştir²³. Bitlis milletvekili

¹² 22.7.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 563.

¹³ Necati Bey (Lâzistan), 25.12.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1159.

¹⁴ Hasan Bey (Trabzon), 1.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1172.

¹⁵ Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi) 25.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1224.

¹⁶ Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi) 25.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1238.

¹⁷ Abidin Bey (Lâzistan), 28.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1243.

¹⁸ Ali Şükrü Bey (Trabzon), 28.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1256.

¹⁹ Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi) 25.1.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1258.

²⁰ İsmet Paşa (Hariciye Vekili), 21.2.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1296.

²¹ Necmeddin Bey (Siirt), 27.2.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1314.

²² Zülfi Bey (Diyarbakır), 4.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 90.

²³ M.Durak Bey (Erzurum), 6.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 153.

Yusuf Ziya Bey, Musul'da Kürdü Türkten ayırmamak gerektiğini, bu iki unsurun birbirinden ayrılmasının ikisinin de akıbetini söndüreceğini söylemiştir²⁴. Van milletvekili Haydar Bey, Musul'un tarihî ve demografik yapısı hakkında izahat vermiştir²⁵.

c-Malî Konularla İlgili Tartışmalar

Lozan'dan gelen bilgiler çerçevesinde bazı malî ve ticarî konular da Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarında gündeme gelmiştir. Bunlardan biri, yabancı sermayesi ile Türk kanunlarına tâbi olarak kurulmuş şirketler konusudur. Bu şirketlerin yetkilileri, Lozan'da bir kumpanya oluşturarak, dünya savaşı sırasındaki zararlarının Türkiye tarafından tazmin edilmesini istemişlerdir²⁶. Bu şirketlerin isteklerinin İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler tarafından sahiplenilerek, Türkiye'ye karşı bunların isteklerinin savunulması Lozan'da görüşmelerin kesilmesinin sebeplerinden biri olduğu ifade edilmiştir²⁷. Bu konu ile ilgili olarak daha önce 25 Aralık 1922 tarihli bir oturumda Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey, Amerikan ve İngiliz firmalarının Türkiye'deki ortaklarının Rum ve Ermeniler olduğunu, mütarekeden sonra (Mondros) Türk tüccarların yalnızca yüzde iki komisyonla iş yapabildiklerini, İstanbul'daki ticaret erbabının Rum ve Ermenilerden oluştuğunu ifade etmiştir²⁸.

Bu şirketlerin tamamının menfaatlerinin müttefik devletler tarafından Türkiye'ye karşı korunduğu, Lozan'daki Türk delegelerinden Sinop milletvekili Rıza Nur tarafından, 2 Mart 1923 tarihli oturumda şu sözlerle dile getirilmiştir²⁹: “Oraya gittiğimiz zaman karşımızda bütün cihanı bulduk. İngilizler kendi müttefiklerini ve harp zamanında kendileriyle beraber hareket edenleri ve ondan sonra Amerika, Japonya gibi uzak olanları. Daha sonra Avrupa'da tarafsız olarak kalmış ne kadar devlet varsa onları ve ondan sonra da Ermeniler, Geldanîler ve Asurîler, bilmem ne diye devletleri olmayan cemaatleri önümüze sürmüşlerdir. Müthiş bir cephe göstermişlerdir ve bunu Lord Gürzon ikide birde göstermiştir: İşte görüyorsunuz ya, eliyle göstererek karşımızda birleşmiş bir cephe var demiştir.”

Aslında tartışma konuları sadece bunlar değildi. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 21 Şubat 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada, bu hususları toplam 7 noktada ifade etmiştir³⁰:

²⁴ Yusuf Ziya Bey (Bitlis), 6.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 162-164.

²⁵ Haydar Bey (Van), 6.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 176-180.

²⁶ Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi), 4.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 85.

²⁷ Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Hey'eti Reisi), 4.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s.1275.

²⁸ İsmail Suphi Bey (Burdur), 25.12.1922, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt:3, s.1155.

²⁹ Rıza Nur Bey (Sinop), 2.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s.4-5.

³⁰ İsmet Paşa (Hariciye Vekili); 21.2.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1291-1294.

1- Batı Trakya: Türkiye'nin Meriç'in batısına geçmesi istenmemiştir. Çünkü Türkiye'nin burada yeniden istilâ hareketine girişeceğinden endişe edilmiştir. Hattâ, Batı Trakya'nın özerkliğinin bile kabul edilmediği ifade edilmektedir.

2- Boğazlar: Boğazların serbest ticarete açılması zaten konferanstan önce ilân edilmiştir. Gelibolu yarımadasında bölgenin güvenliğini sağlamak üzere boğaz girişine top bataryaları kurulmasına karşı çıkmışlardır.

3- Musul: Bu konuda bütün müttefikler ortak bir cephe oluşturarak, eğer Musul bırakılmazsa konferansın kesintiye uğrayacağı tehdidi ile Türkiye'nin, bu konudaki tezlerinden geri dönmesini sağlamışlardır.

4- Osmanlı Borçları: Osmanlı borçlarının, birinci dünya savaşı sonunda ayrılan diğer devletlerle Türkiye arasında paylaşılması esası kabul edilmiştir.

5- Yabancı Sermayeli Şirketler: Eski Osmanlı kanunlarına göre kurulmuş olan şirketlerin dünya savaşı sırasında uğradıkları zararların Türkiye tarafından karşılanmasını istemişlerdir. Çünkü, "...bunları Osmanlı kanunlarına göre teşekkül etmiş ve Türk tebaası olarak muhafaza edeceksiniz. Fakat burada mevzubahis olan sermaye bizim tebaamızın sermayesidir. Şimdi buradaki zararları vermezseniz doğrudan doğruya mutazarrır oluyoruz" demişlerdir.

6- Demiryolları: Daha önceki dönemlerde yabancı sermaye ile açılan demiryollarının, Avrupa ülkelerinden borç alınarak Türkiye tarafından satın alınmasını istemişlerdir.

7- Ticaret Mukavelesi: Evvelce İstanbul'da geçerli olan gümrük yüzde 15'e getirilerek beş sene daha yürürlükte kalmasını istemişlerdir.

Yukarda sayılan maddelerin genelde İngiliz tezleri ve Avrupalı kapitalist şirketlerin menfaatleri istikametinde çözümü, İzmit milletvekili Sırrı Bey tarafından "Misak-ı Millî'den feragat" edildiği, misak-ı millînin "iptal" edildiği şeklinde yorumlanmış;³¹ yine Sırrı Bey tarafından 5 Mart 1923 tarihli oturumda, hilâfetin konumunu düzenleyen madde ile de halifenin islâm alemi üzerindeki bağlarının zayıflatıldığı şeklinde tenkit edilmiştir.³² Sırrı Bey, ortaya çıkan sonucu istiklâlî olan fakat istikbâlî tehlikeye giren zayıf bir Türkiye oluşturulduğu şeklinde değerlendirmiştir.³³ Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, sonucu, Misak-ı Millî'den azamî fedakârlık yapılarak bu belgenin değiştirildiğini, ülkede hükümdarı Milletler Cemiyeti olan diğer bir hükümetin teşekkül etmekte olduğu sözleriyle eleştirmiş³⁴; Erzurum milletvekili M. Durak Bey ise, memleketin sermayesinin yavaş yavaş ecnebilere akacağını, memleketimizde hiçbir şeye sahip olamayacağımızı, bundan sonra Milletler Cemiyeti'nin ülkemizde kaza hakkının doğacağını ifade etmiştir³⁵. Aydın milletvekili Tevfik Rüştü Bey de Lozan'da Türkiye'ye teklif edilen projenin bir "müstemleke sulhü" olduğunu

³¹ Sırrı Bey (İzmit), 27.2.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 1310.

³² Sırrı Bey (İzmit), 27.2.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 115-116.

³³ Sırrı Bey (İzmit), 27.2.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s. 117.

³⁴ Ali Şükrü Bey (Trabzon), 5.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 131-137.

³⁵ M.Durak Bey (Erzurum), 6.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 154.

vurgulayarak, bunun kabul edilemeyeceğini, gerekirse harbin kabul edilebileceğini ifade etmiştir³⁶.

Bu itirazlara karşı Başbakan Hüseyin Rauf Bey, daha 28 Ocak 1923 tarihli bir oturumda, sulhün çok lâzım ve çok faydalı bir şey olduğunu, milletimizin sulhe çok muhtaç olduğunu ve çok istifade edeceğini, ayrıca sulhla birlikte ekonomimizi geliştireceğimizi, müreffeh olacağımızı ifade etmiştir³⁷. Rauf Bey, 27 Şubat 1923 tarihli oturumda ise, altı yüz yıllık bir mazinin tasfiye edildiğini söylemiştir³⁸. 4 Mart 1923 tarihli oturumda da Edirne milletvekili Şeref Bey, Osmanlı Devleti'nden intikal eden meselelerin halledildiğini ve millî hudutlar içinde müstakil bir Türkiye oluşturulduğunu söylemiştir³⁹.

Son olarak Mustafa Kemâl Paşa, Lozan'a gönderilen murahhas hey'etinin kendisine verilen görevi tamamen ve pek mükemmel bir surette yaptığını, milletimizin ve meclisimizin şerefini yükseltecek bir tarzda dünyaya tanıtmış ve muvaffak olduğunu ifade ederek tartışmaları sona erdirmiştir⁴⁰.

Mustafa Kemâl, konu ile ilgili düşüncelerini daha önce çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bir yurt gezisi sırasında 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de halka hitap ederken, Lozan konferansının iki üç senelik meseleleri değil, üç dört asırlık meseleleri halletmeye çalıştığını, delegelerimizin istiklâl için canını feda etmeyi göze almış bir milletin mümessilleri olarak savunmada bulduklarını ve bunların blöfle veya sair suretle aldatılmaları imkân olmadığını ve Avrupa devletlerinin zihniyetlerini terk etmek mecburiyetinde olduklarını ifade etmiştir⁴¹. 18 Ocak 1923 tarihinde İzmit halkı ile yaptığı bir konuşmada da, "...Millet, misak-ı millî'nin gerçek dayanağını, kuvveti ve süngüsüyle maddeten oluşturmuştur. Şimdi Lozan'da yapılacak şey, maddeten ortaya çıkan bu neticeyi usulen ve resmen tesbit ve tasdik ettirmekten ibarettir" demiştir⁴².

Bütün bu tartışmalardan sonra Lozan barış projesi, bakanlar kurulunda oybirliği ile kabul edilmediği gibi⁴³, 6.3.1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan mebusu Reşat Bey ve arkadaşlarının imzasını taşıyan ve "istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul değildir" şeklinde verdikleri bir önerenin 190 milletvekilinin katıldığı bir oylamada 170 oyla kabul edilmesiyle bu proje Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde reddedilmiştir⁴⁴. Lozan Anlaşması, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin

³⁶ Tevfik Rüştü Bey (Menteşe), 5.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 126-127.

³⁷ Hüseyin Rauf Bey (Hey'et-i Vekile Reisi); 28.1.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt:3, s.1258.

³⁸ Hüseyin Rauf Bey (Hey'et-i Vekile Reisi); 27.2.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 3, s.1316.

³⁹ Şeref Bey (Edirne), 4.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 99.

⁴⁰ Mustafa Kemâl Paşa (Başkumandan), 6.3.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s.174.

⁴¹ Mehmet EVSİLE; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Atatürk Araştırma Merkezi

Yayını, Ankara,1999, s.69.

⁴² M.EVSİLE; **a.g.e.**, s.69.

⁴³ Hüseyin Rauf Bey (Hey'et-i Vekile Reisi); 6.3.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 188.

⁴⁴ 6.3.1923 (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 181-190.

feshedilip, seçimlere gidilerek oluşturulan İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ancak 23 Ağustos 1923 tarihinde tasdik edilmiştir⁴⁵.

Lozan Anlaşmasının bu tartışmalarla birlikte kabul edilmiş olmasının, uluslararası alanda tanınmış olmanın devletin içeride gücünü pekiştirmek, nüfusu yeni sisteme entegre etmek, millî bir kimlik, birlik ve siyasî kültür geliştirmeyi kolaylaştırmak ve ekonomik alanda geniş sorumluluk üstlenmek gibi avantajlardan istifade etmek⁴⁶ gibi düşüncelerden kaynaklandığı söylenebilir.

Ancak özellikle Musul'un millî sınırların dışında kalmasından sonra o bölgeden kaynaklanan güvenlik problemleri Türkiye'yi bu güne kadar meşgul etmiştir.

2- Lozan Anlaşmasının Onayından Sonra Yapılan Tartışmalar

Lozan Anlaşmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasından sonra da tartışmalar devam etmiştir. Özellikle Lozan'a ek olarak imzalanan genel af çıkartılması ile ilgili konular yoğun tartışmalara sebep olmuştur.

Genel Affa İlişkin Açıklama'nın birinci paragrafta, "Türkiye'de oturan ya da oturmuş olan hiç kimse ve buna karşılık Yunanistan'da oturan ya da oturmuş olan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askersel veya siyasal davranışı yüzünden ya da bugünkü barış anlaşmasına imza koymuş yabancı devlete, ya da böyle bir devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye'de ve buna karşılık Yunanistan'da hiçbir bahane ile rahatsız ve tedirgin edilmeyeceklerdir", üçüncü paragrafta ise, "Gene bu süre içerisinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylarla açıkça bağlantılı bulunan tüm suçlar bakımından Türk Hükümeti ve Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak tam ve eksiksiz bir genel affı açıklayacaklardır" hükümlerini ihtiva etmektedir⁴⁷.

İşte bu protokolü hayata geçirmek amacıyla, Millî Mücadeleye katılmayan ve millî hudutlar dışında kalan erkân, ümerâ, zâbitan ve diğer askerî personel hakkında yapılacak işlem hakkında 20, 22 ve 24 Eylül 1923 tarihlerinde üstüste üç gizli oturum yapılmıştır. Sonuçta bu kişiler, beş kategoriye ayrılarak haklarında şu işlemlerin yapılması teklif edilmiştir⁴⁸:

a- İstanbul'da kalarak millî mücadeleye iştirak etmeyen deniz, kara, hava ve jandarma sınıflarının muvazzaf, emekli ve ihtiyat ümerâ, erkân, zâbitan, askerî memur ve diğer ordu mensupları, millî hareket aleyhindeki teşkilâtlarda da çalışmışlarsa, bir daha devlet hizmetine alınmamak üzere askerlikten ilişiklerinin kesilmesi,

⁴⁵ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, s. 155.

⁴⁶ Kemâl KARPAT; **Türkiye ve Orta Asya** (Çev: Hakan GÜR), İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 55-56.

⁴⁷ İlhami SOYSAL; **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt (1920-

1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.187.

⁴⁸ **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 235-312.

b- Millî orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olanların askerlikten ilişkilerinin kesilmesi,

c- Mudanya Mütarekesi'ne kadar İstanbul'da kalıp mecburî hizmetlerini doldurmuş (generaller 30, subay ve diğer ordu mensupları 25 yıl) olanların rızalarına bakılmadan emekliye sevkleri,

d- Bir önceki madde kapsamı dışında kalıp da kadro fazlası olanların emekliye sevkleri,

e- Türkiye hudutları dışında kalan bölgelerin halkından olup, memleketlerine dönmek isteyenlerin askerlikle bağlantılarının kesilmesi.

İşte bu konuda görüşlerini açıklayan Kastamonu milletvekili Halit Bey, özellikle birinci maddede zikredilen millî mücadeleye iştirak etmeyerek Kuvva-i İnzibatiye ve o zamanki hükümetin millî mücadele aleyhindeki teşkilâtlara girmiş olan ordu mensuplarının bu hareketlerinin suç olduğunu; suçluların yerinin mahkeme, suçlu askerlerin yerinin de Divan-ı Harp olduğunu söyleyerek bunların Divan-ı Harp'te yargılanmalarını istemiştir⁴⁹. Bunların emekli edilmelerine karşı olan Balıkesir milletvekili Vehbi Bey, teklifi şu şekilde tenkit etmiştir⁵⁰: “Bunlar şimdi alelîtlak (genel olarak) Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalmış İstanbul gibi en ucuz memlekette oturmuşlardır. Bunlar Suriye, Irak, Arnavutluk'a ve daha bilmem nereye merbut bir takım adamlardır. Bu memleket, onların kurşununu alınca yedikten sonra, onlar şimdi yine İstanbul'da cennet gibi bir memlekette, vaktiyle bu milletin sayesinde kazanmış oldukları kâşâneleri vardır. Tekâüd maaşlarını aldıktan sonra bir tarafa çekilip ticaretle meşgul olacaklardır...Türkiye'nin zavallı halkı, hem bu kadar senenin felâketlerini tamir edecek, memleketi ihyâ edecek, bir de bunları doyuracaktır. Bunlara para yetiştirmekten kendi karnını doyurmak, yıkılan memleketi tamir için kendisine sıra gelmeyecektir. Bu millet bunlara kıyamete kadar bakmaya mecbur değildir, artık yetişir.”

Kozan milletvekili Saip Bey, bunların İngiltere'den maaş aldıklarını, maaş cetvellerinin araştırılarak tam listelerinin çıkartılmasını ve bunların kimler olduğunun tesbit edilmesini istemiştir⁵¹. Bilecik milletvekili Dr. Fikret Bey, adı geçen kişilerin karakter yapılarını tahlil ederek, “Efendim, memleketimizde bazı şahıslar vardır ki memleket ne vakit karışık bir halde, ne vakit zayıf bir halde ise kâh halâskâr, kâh kuvva-i inzibatiyyeci, kâh Kızılhançerci şeklinde aynı şahıslar karşımıza çıkarlar. Yine bu defa aynı insanlar karşımıza çıkmışlardır. Bunlar bizim millî mücadelemizi körletmek için düşman parasıyla, düşman silâhıyla karşımıza gelip bizimle harp etmişlerdir...Şimdi efendiler bunların bir kısmı silâh çekip gelmiş, bir kısmı orada fitne ve fesada iştirak etmiş. Silâhla gelmemiş ama İngilizlerden para almış, ötekine hafiyelik etmiş, bilmem ne yapmış, sonra yine gelmiş. Burada meclisin kararıyla Erkân-ı Harbiye kendilerine seferberliği ilân etmiş, tebliğ etmiş ve yine gelmemişler. Bunların hepsini biz senelerle

⁴⁹ Halit Bey (Kastamonu), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 249.

⁵⁰ Vehbi Bey (Karesi), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 252.

⁵¹ Saip Bey (Kozan), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 246.

hizmet etmiş ve bu vatana şan ü şeref kazandırmış insanlara müsavî olarak tekaüd edeceğiz” diyerek bunların emekli edilmesi teklifini reddetmiştir⁵².

Teklif en sert tepki gösteren milletvekillerinden biri de İzmir milletvekili Necati Bey olmuştur⁵³: “İstanbul’daki Meclis-i Meb’ûsan dağıtıldıktan sonra, düşman tarafından dağıtıldıktan sonra burada teşekkül eden hükümet-i milliyenin emirlerine inkıyad etmek mecburiyetinde idiler. Ankara’da hükümet-i milliyeye teşekkül ettikten sonra verilen emir, ümerâ, erkân, zâbitan bilâkaydüşart bu emre inkıyad edeceklerdir. Hükümetin teşekkülünden itibaren o emre inkıyad etmeyenler, orduya iltihak etmeyenler ceza kanunâmesi mucibince idam olunur... Meclis-i Âlî memleketi kurtarmak için İstiklâl Mahkemeleri yapmıştır. Bu İstiklâl Mahkemelerinde çalışmış bir arkadaşınız olmak itibarıyla bu hususta kemâl-i kat’iyetle arz edebilirim ki bu dava-i milliyeye ihanet edenleri biz Meclis-i Âlî namına tecziye ettik. Onlar tecziye edilmiş yanarken biz bu adamları nasıl affedebiliriz? Sonra orduya iltihak etmemiş olduklarından dolayı bugün binlerce Mehmetçikler küreğe mahkûm edilmiştir. Bu ceza meclis namına verilmiştir. Bu kararlar bunlara niçin verilmiştir? Çünkü orduya gelmemişler, orduya iltihak etmemişlerdir... Efendiler Askerî Ceza Kanunu’nun onikinci maddesi diyor ki, devletin askerine karşı isyan edenler idam olunur. Bu adamlar devletin kuvve-i müsallâhasına karşı isyan etmişlerdir...Elliikinci madde vardır, bunların cezası idamdır... Efendiler siz bunları beraat ettirirseniz, bunlara tekaüd hakkı verirseniz efendiler bir sene sonra karşınıza çıkacak olanlar kimlerdir bilir misiniz? Efendiler karşınıza millettten beraat alıp çıkacaklardır ve bu milleti yine felâkete sürükleyeceklerdir. Efendiler bunlar hiçbir zaman berî üz zimme (aklanmış) değildir. Bunlar mücrimdir. Memlekete ihanet etmişlerdir. Bu damgayı vuracağız ve ondan sonra af meselesini düşünürüz... Bunlara karşı yapılacak muamele bundan ibaret iken ve doğrudan doğruya tecziyeleri lâzım gelirken, maatteessüf sulh muahedesıyla de bağlanmış bulunuyoruz. Efendiler, aff-ı umumîye müteallik birinci maddeyi okuyacağım, bu suretle vazifelerimizi ihmâl ettiğimizi hatırlatacağım:

Madde 1: Türkiye’de ikamet eden veya etmiş olan hiç kimse ve müteakabilen Yunanistan’da ikamet eden veya etmiş hiçbir şahıs 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 tarihleri beyninde askerî ve siyasî hatt-ı hareketinden, veyahut bugünkü tarih-i muahede-i sulhiyeye vaz’ı imza eden bir ecnebi devlete veya teb’asına herhangi bir muavenette bulunmaktan dolayı hiçbir vechile Türkiye’de ve müteakabilen Yunanistan’da iz’ac ve tazip edilemeyeceklerdir. Binaenaleyh bu karardan dolayı biz hiçbir ferdi askerî veya siyasî hatt-ı harekâtından dolayı tecziye etmeye selâhiyettar değiliz. Binaenaleyh her kim olursa olsun askerî bir vaziyetten dolayı tazib ve eza edilmeyecektir. Şu halde bu adamlara karşı ne yapacağız? Karşımızda 3-4 bin kişilik bir kuvvet var. Bunlar hükümetin emrine itaat etmemişlerdir. Bundan maâda gelmişler, silâhlı teşkilât yapmışlar. Bizim hakk-ı hayatımızı tehdit etmeye başlamışlardır.”

Necati Bey’den sonra söz alan Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey, “Bunlar için ne yapacağız? Sulh Muahedesinde de vardır. Yapılacak şey sulh muahedesinde

⁵² Dr. Fikret Bey (Ertuğrul), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 247-248.

⁵³ Necati Bey (İzmir), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 250-251.

bellidir. Muahede diyor ki, bu adamlar affedilsin. İz'aç ve tazip edilmeyecektir, diyor... Efendiler bunlar mücrimdir. Yani bunları affedemeyiz. Ordudan tart edebiliriz. Millî ordudan tart ederiz. Ondan sonra bu adamların nahiyesinde millî ordudan tart damgası vurulduktan sonra, bizim huzurumuza çıkacak kuvvet olamayacakları gibi, millet nazarında da ehemmiyet kesbedemezler. Mesele bundan ibarettir" şeklindeki sözleriyle⁵⁴ geçmişe bir sünger çekerek teklife destek vermiştir. Sonuçta Türkiye, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde ihanet ettikleri iddia edilen kişileri örtülü bir şekilde affetmek mecburiyetinde kalmıştır.

Genel af uygulaması ile ilgili ikinci tartışma konusu, genel affa ilişkin açıklamaya ek protokolde yer alan, "Birinci paragraf geçerli olmakla birlikte, Türkiye Hükümeti, o paragrafta söz konusu kişiler içinden 150 kişinin Türkiye'ye girmesini ve orada oturmasını yasaklamak hakkını saklı tutar. Böylece Türkiye Hükümeti, söz konusu kişilerden bugün kendi ülkesinde bulunanları oradan çıkarabilecek ve yabancı ülkelerdekilerin geri dönmelerini yasaklayabilecektir" cümlesi⁵⁵ üzerine yaşanmıştır. Yani halk arasında "Yüzellilikler" tabiriyle bilinen listenin hazırlanması konusu, Lozan Anlaşmasının imzalanmasından sonraki dönemde yeni bir tartışma konusu olmuştur.

16 Nisan 1924 ve 22 Nisan 1924 günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki gizli oturum yapılarak Lozan Anlaşması gereği ilân edilecek genel aftan hariç tutulacak 150 kişilik liste üzerinde müzakereler yapılmıştır. Bu müzakerelerde milletvekillerinin en çok tenkit ettikleri nokta, yüzeli kişilik liste içerisinde Ermeni, Rum, Yahudi gibi gayrimüslim unsurların bulunmayışı olmuştur.

İzmir milletvekili Saracoğlu Şükrü Bey, bu listeye Rum ve Ermenilerden kimsenin girmediğini haber aldığını, bu memlekete karşı ihanet etmiş Rum ve Ermeni'nin bulunmadığını anlayamadığını, bunlardan da icab edenlerin aftan istisna edilecekler listesine girmesini istemiştir⁵⁶. Buna karşılık İçişleri Bakanı Ferit Bey, çalışmalarını sırasında, Lozan'daki görüşmelere katılmış olan hukuk müşavirlerine sorduklarını, Venizelos ile İnönü arasında yapılan bir görüşmede, Rum ve Ermenilerin bu listelere girmemesi konusunda bir karar alındığını öğrendiklerini söylemiştir⁵⁷. Af kapsamının dışında tutulacak olan 150 kişinin sadece Müslümanlardan oluşacağı Rıza Nur tarafından da kabul edilmiştir⁵⁸. Bu ayrıntıdan haberdar olmayan milletvekilleri, bu hususu, Lozan'ın saklanan gizli unsurları olarak yorumlamışlardır. Bu konuda Balıkesir milletvekili Süreyya Bey'in görüşleri şöyledir⁵⁹: "Vekil Bey (İçişleri Bakanı), oturdukları yerden demişlerdi ki, Lozan Muahedenâmesi mucibince... yüzeli kişilik listeye Rum, Ermeni, Musevî gibi gayrimüslim unsurları ithal edemeyiz dediler. Sonra kürsüden başka türlü söylediler. Lozan Muahedesi diye şu elimize verilen ahitnâmenin bundan gayrı,

⁵⁴ Hafız Mehmet Bey (Trabzon), 20.9.1923, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 251.

⁵⁵ İ.SOYSAL; **a.g.e.**, s.189.

⁵⁶ Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir), 16.4.1924, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 437.

⁵⁷ Ferit Bey (Dahiliye Vekili), 16.4.1924, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 450.

⁵⁸ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, s.99.

⁵⁹ Süreyya Bey (Karesi), 16.4.1924, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 451.

mahrem olarak murahhasımızla Düvel-i Mütelife murahhasları arasında teati edilmiş olan mektupların tevdi edilmiş nüshalarında dahi münderic bulunmayan bir şeyden bahsettiler. Bundan muttalî oldum ki, hükümetimiz, bize Lozan Muahedesini tasdik ettirmeden evvel bütün malûmatı bildirmemiş, halbuki biz öyle zannediyoruz. İfşâında mahzur olmayan ahidnâme şudur; ifşâında mahzur olan ve mahrem tutulması icab edenler de yine milletvekillerine mahrem olarak verilmiştir. Müzakerat-ı siyasiyenin içi dışı bize, millete malûm olmuştur. Bu suretle malûm olduğundan dolayı biz de bunu şayan-ı kabul görmüşüz... Eğer bundan başka gizli tutulmuş, bizden saklanmış bir şey varsa hükümet, yalancılık etmiş, vazifesizlik etmiş olur ki... bunu hiç zannetmiyorum...” Süreyya Bey'in itiraz ettiği gibi, resmî belgelerde yüzeli kişilik listenin sadece “Müslümanlardan” olacağı ibaresi bulunmamaktadır. Sadece şifahî ifadelerden bahsedilmektedir. Hal böyle ise, Süreyya Bey'in itirazında haklı olacağı anlaşılmaktadır.

Üzerinde tartışma açılan diğer bir konu da Türk Hava Kurumu'nun finansmanı hakkındaki kanun olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 9 Mart 1927 tarihindeki gizli oturumunda, “Türk Tayyare Cemiyeti'ne yapılacak yardımın İdare-i Hususiyeler bütçesine küsurat-ı munzama şeklinde vaz'ına dair kanun lâyihasının ve mazbatası”nın müzakereleri sırasında, Türk Hava Kurumu'na doğrudan bütçe kaynaklarından ödenek ayrılamayacağı için bunun özel idareler bütçesi vasıtasıyla hayrî kurumların desteklenmesi şeklinde gerçekleştirilebileceği anlaşılmıştır. Çünkü Türk Hava Kurumu'na verilmek üzere doğrudan doğruya vergi ihdasına Lozan Muahedesinin engel olduğu, Trabzon milletvekili Hasan Bey tarafından ifade edilmiştir⁶⁰. Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey de, ecnebiler üzerine harp vergisi koymanın mümkün olmadığını ifade etmiştir⁶¹. Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey ise, ecnebinin de vergi mükellefi olarak bütçe gelirlerine katkıda bulduklarını, ecnebi teb'adan alınacak para ile tayyare almanın ahden yasak olduğunu, bu engeli aşabilmek için bütçe dışı kaynakların kullanılarak Türk Hava Kurumu'na mahallî idareler üzerinden kaynak aktarmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir⁶².

Her ne kadar, anlaşmaya ek olarak imzalanan “İkamet ve Salâhiyet-i Adliye Hakkında Mukavelenâme”nin vergilerle ilgili hükümlerini düzenleyen 8. maddesinde,

“Türkiye ülkesinde öteki Bağlı Devletlerin uyruklarına, gerek oturmak ve yerleşmek, gerek 4.maddede belirtilen koşullar uyarınca Türkiye'de izin verilen her çeşit ticaret, meslek, sanat ve işletme ya da her ne nitelikte olursa olsun, herhangi bir iş yapabilmeleri için, niteliği ve adı ne olursa olsun, Türk uyruklarına uygulanandan başka, ya da daha ağır hiçbir vergi, resim ya da parasal yüklem uygulanmayacaktır.

Söz konusu devletlerin uyruklarından, yurt dışında yerleşmiş olup da, Türk ülkesinden geçişleri sırasında herhangi bir iş tutacak olanlara, özdeş nitelikte ve önemde bir iş yapan Türk uyrukları ile Türkiye'de yerleşmiş yabancıların, ülkede uygulanmakta olan hükümler uyarınca bağlı oldukları vergi, resim ve parasal yüklemelerden, niteliği ve

⁶⁰ Hasan Bey (Trabzon), 28.3.1927, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 581.

⁶¹ Ahmet Remzi Bey (Gaziantep), 9.3.1927, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 577.

⁶² Süleyman Sırrı Bey (Bozok), 9.3.1927, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 575.

adı ne olursa olsun, başkası ya da daha ağır uygulanmayacaktır” ibareleri yer almaktadır⁶³. Ayrıca anlaşma metninin “Ekonomik Hükümler” başlığı altında yer alan 69. maddede, “1 Ağustos 1914’te yararlandıkları rejim gereğince, Müttefik Devletler uyruklarının ve mallarının bağlı olmadığı hiçbir vergi, resim ya da ek resim 1922-1923 bütçe yılından önceki bütçe yılları için, söz konusu uyruklardan ya da onların malları üzerinden alınmayacaktır” cümlesi yer almaktadır⁶⁴.

Türk Hava Kurumu’nun finansmanı için yeni vergi ihdası konusunun, yukardaki maddelerin kapsamına girip girmeyeceği tartışılabilir. Eğer bu maddelerin dışında, sözlü bazı uzlaşmalar yoksa, bu maddelerin adı geçen konuda bir sınırlama getirmemesi gerekir. Ancak Türk Hava Kurumu’na bütçeden kaynak aktarılmadığı için Atatürk tarafından “Nutuk”un dağıtım ve satışından elde edilen gelir, Türk Hava Kurumu’na bağışlanmıştır. Nitekim Nutuk’un ilk baskısı, 1927 yılında Türk Tayyare Cemiyeti tarafından yapılmış ve kapak sayfasında “Türkiye’de tab’ ve neşir hakkı Türk Tayyare Cemiyeti’ne tevdi’ buyurulmuştur” ibaresi yer almıştır⁶⁵. Bugün de Türk Hava Kurumu’nun fitre, zekât ve kurban derilerinden elde edilen gelirler ve diğer bağışlarla finanse edilmesi, aynı sınırlamaların devam ettiğini göstermektedir.

Bunlardan başka 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında İstanbul milletvekili Hamdi Bey, Lozan Anlaşması’nın boğazlarla ilgili maddeleri gereğince sahillerimizin korumasız kaldığını, bunun için bir deniz kuvveti meydana getirmek üzere 45-50 milyon TL.lik bir harcamaya olduğunu belirterek, Lozan’a atıfta bulunmuştur⁶⁶.

“Patrik’in te’dibi münasebetiyle Yunan Hükümetinin ittihaz ettiği tedbirlere karşı tedbir-i askeriye ittihazı ve Avrupa siyaset-i hazırası” konulu bir gizli oturumda, Başbakan Fethi Bey, Lozan Anlaşması gereğince Türkiye’nin Trakya hududunda 5000 jandarma bulundurma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir⁶⁷.

Bunlardan başka 1934 yılı sonuna kadar yapılan gizli celselerde Lozan’a atıfta bulunulan bir konuşma yapılmamıştır.

Sonuç

Lozan Barış Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bugünkü varlığının temelini teşkil etmektedir. Diplomatik kalıpların dışında, günlük hayatı ilgilendiren ayrıntılarda da düzenlemeler yapmış olmakla Lozan Barış Anlaşması, ilgili olduğu konular gündeme geldikçe tartışma konusu olmaya devam edecektir. Boğazlar rejimi, Hatay’ın anavatana katılması gibi konularda, sonradan Türkiye’nin menfaatlerine düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Musul ve Kuzey Irak bölgelerinden kaynaklanan problemler, genel af kapsamının dışında kalanlar, yabancı uyrukluların vergilendirilmesi,

⁶³ İ.SOYSAL; **a.g.e.**, s. 161.

⁶⁴ İ.SOYSAL; **a.g.e.**, s. 110.

⁶⁵ Gazi Mustafa Kemâl; **Nutuk**, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara, 1927, kapak sayfası.

⁶⁶ Hamdi Bey (İstanbul), 25.3.1924, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 392.

⁶⁷ Fethi Bey (Başvekil), 4.2.1925, (TBMM), **TBMM GCZ**. Cilt: 4, s. 468.

Türk Hava Kurumu'nun finansman kaynakları ve diğerleri gibi konular gündeme geldikçe Lozan Barış Anlaşması, artıları ve eksileri ile tartışılmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Gazi Mustafa Kemâl; **Nutuk**, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara, 1927.

İlhmi SOYSAL; **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt (1920- 1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,1983.

Kemâl KARPAT; **Türkiye ve Orta Asya** (Çev: Hakan GÜR), İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.

Mehmet EVSİLE; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara,1999.

Mehmet GÖNLÜBOL; **Uluslararası Politika**, Ankara, 1993.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1985.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.